



ДРАМАТУРГЪТ, АЛЕКСАНДЪР ПАСКАЛЕВ И ТЕАТЪРЪТ НА ЖИВОТА

90 години от смъртта на П. К. Яворов

Доц. д-р Стефан Коларов

2.

Общуването на Александър Паскалев с Яворов му дава възможност да вникне в богатия му сложен творчески свят и затова неговото свидетелство е особено ценно: “Две думи за това, как твореше онзи, който ни остави стихове – най-съвършена музика, – и слова, които имат силата на багрите; стихове, които се излъчваха непринудено из дълбината на душата му: стихотворението идвало най-напред като мелодия, после като идея или сюжет. Словото и римите бяха най-лекото за него. Той бе роден съвършен поет и “учител”, както бе се изразил в един случай. Но той все пак излеко поправяше стиховете си. Пазя оригинала на последното от стихотворенията – “Сафо”. Написано е изведнъж, без преписване, но 4–5 думи са изменени.”

Публикуването на “Сафо” в “Съвременна мисъл” е истинско предизвикателство, особено с бележката, която авторът поставя под линия: “Знаменита старогръцка поетеса, живяла на о-в Метилен през VII – VI век пр. Хр. С оглед на обстоятелството, че много нейни любовни стихотворения са отправени към жени, някои автори ѝ приписват една твърде реална страст към



П. К. Яворов като артистически секретар на Народния театър

последните. Девици от високата класа са учили при нея музика и поетско изкуство – и историята поменува Атис като една от нейните ученици.” Във време на остри морални предразсъдъци, сякаш Яворов е искал и по този начин да “отговори” на семейството на Мина Тодорова, което му приписва най-тежки грехове. Но ето как откликва Димчо Дебелянов в писмо до Николай Лилиев: “Сафо” е дивно хубаво стихотворение... Ако не знаеш “Сафо” пиши ми да ти го препиша... В новата книжка на “Художник”, която гледах в коректура (само две коли) чрез Душечка’та, Яворов печата стихове “Леворъчни пръстени”, едното от които “Родина” много размазано, но други две – “Слова” и “В часа на синята мъгла” – повече от скъпоценни.” Показателно е и това, че новопоявилото се в началото на 1910 г. сп. “Художествена култура” в първата си книжка препечатва “Месалина”.

Увлечен от усиливащата се страст към сцената, драматургът на Народния театър вече гледа в друга посока. Пак Паскалев си спомня за този преломен момент в настроението на Яворов, чиято избрана поезия издава: “И той вътрешно бе ликвидирал вече с чисто лирическото си творчество. Искаше само да завърши цикъла си “Царици на нощта”, като прибави още две: “Мария Магдалина” – казал ми е как го вдъхновяват драмата и образите на Христа, обърнал погледа си към небето, и образът на Мария Магдалина, обикнала го повече със земна страст; другата – образа на трагично загиналата предпоследна австрийска императрица, която отвратена от августейшия си съпруг, се влюбва в духа на отдавна мъртвия Хайне, възхищавайки се от неговия всемирен дух и от мраморните му статуи, украсяващи навсякъде обширния ѝ парк.”

В същото време, когато поетът смята, че е приключил с поезията, “Подир сенките на облаците” получава най-бляскави оценки. С писмо до автора, като благодари за получената като дар книга, проф. Ив. Д. Шишманов пише: “Сбирката Ви е особено ценна за тогава, който иска да си състави по-ясно понятие не само за Вашата днешна физиономия, но и за Вашия бърз растеж.” От своя страна Михаил Арнаудов също споделя възторга си като на 1 юли 1910 г. изпраща мнението си на своя учител в университетската наука Ив. Шишманов: “Не знам какво ще рекат пророците на художествената литература за бъдещото на нашата

страна, ала мен се струва, че е дошъл момента за зрели плодове... За поезията частно нашият класик е вече между нас – вижте Яворов! Четете най-новата му сбирка...”

В академичните среди обаче няма единомислие и затова заслужава да се отбележи късогледото и превзето виждане на Николай Райнов: “Яворов е поет на настроението, а не на спокойната и добре разработена концепция. Появяването на Яворов може да се счита като отраднo, но недълготрайно явление в нашата литература. Той не е съумял, пък и няма нужната мощ да създаде велики и с трайна красота творения.” За схоластичния ум е чужда голямата поезия.

Литературна анкета на в. “Нова балканска трибуна” пред злополучния Славянски събор в София отразява ярко как читателите възприемат съвременните ни творци. На въпросите “Посочете двама от живите български писатели, които най-много обичате.” и “Изберете няколко от съчиненията на живите български писатели, които са ви направили най-силно впечатление.” отговорите извеждат на челно място Ив. Вазов, следван от П. К. Яворов, когото посочват близо 90 читатели. Те многократно изтъкват негови творби като “Арменци”, “Сафо”, прекрасният сборник от бисери “Подир сенките на облаците”... В сп. “Демократически преглед” А. Гечев в статията “Нашата художествена литература през изтеклата 1910 г.” ще нарече стихосбирката с избрана поезия на Яворов “най-ценната лирическа книга, издадена у нас”.

Как са възприемани от хваления автор тези оценки? Без съмнение със самочувствие и гордост, но той не е творец с лековато самомнение, разбрал е много добре горчивата участ на големия талант във всички времена и вече е дал своя отговор в “Славата на поета”:

Слава? – чувам аз да славят и поета... Слава – за незабравата свидетелствена дума...

О присмех зъл! – Да ми звучи тя нивга не престава като обидна и жестока глума.

Когато изпраща на сестра си Екатерина “Подир сенките на облаците”, той споделя: “Аз се чувствам извънредно уморен от претоварена работа, но все пак съм здрав...”. Зад фасадата на красивата сграда на Народния театър, чието откриване на 7 януари 1907 г.

остава в историята със скандалното освиркване на княз Фердинанд от студенти, кипят страсти сред актьорите, между авторите, които напират да бъдат приети пиесите им, и тази безмилостна битка е безкрайна. Тя ще вгорчи силно последните години на поета. Привлечен от П. П. Славейков, Яворов идва в храма на Мелпомена с дълбоко вътрешно желание, а не заради приятелството си с директора. Книгоиздателят Христо Г. Данов по същото време му предлага да стане редактор на едно списание срещу отличен хонорар. Той съобщава това на д-р Кр. Кръстев, чиято "Мисъл" спира да излиза. Малко по-късно му съобщава окончателното си решение: "В първия момент предложението ме силно увлече, но после, като размислих, температурата ми бърже спадна. Първото и главното е, че аз бих желал да използвам стоеенето си в театъра в упорита работа над себе си, когато едно списание, което в края на краищата неминуемо ще легне на моя гръб, би ме лишило от всяка възможност за подобно нещо."

Отначало Яворов се заема с езиковата култура на трупата и това е подчертано в спомените на Адриана Будевска: "Той не можеше да търпи нашия объркан във всички наречия език, от всички краища събран. Неговото ухо се дразнеше от немусикалните тонове, от разнообразните ударения, които бяха толкова различни, колкото бяха и артистите." Грижата му се споделя от останалите водещи актьори, но желанието му да се промени репертоарната политика скоро среща злостен отпор. Във в. "Свободно слово" Ив. Ст. Андрейчин остро критикува пиесата на Кулин "Из нов път" и заключава: "Ний вече дълги години чакаме за реформи и все не можем да ги дочакаме..." Във в. "Реч" Б. Кимрянов задава въпроса "Народен ли е държавният театър?", злобно нарича Славейков "болник", а Яворов "поласкан гений". Ц. Церковски негодува в писмо до драматурга, че пиесата му "Лудимлади" още не е поставена. След тези атаки П. П. Славейков в началото на 1909 г. подава оставка и на негово място е назначен Божан Ангелов. Яворов и главният режисьор Й. Шмаха продължават по трудния път като членове на артистическия комитет. Налага им се да водят борба срещу посредствени автори и творби от рода на "Последен лъч" и "Безлунна нощ" от Г. Славомирски, "Христо Ботев" от Г. Тишинов, "Краят" от Б. Кимрянов и много други.

Драматургът има и приятни моменти, въпреки неблагоприятната си работа. На 9 май 1909 г. той изпраща следното писмо: "Многоуважаеми г-н Вазов, пиесата се получи в театъра. Благодарим Ви. С почит П. Яворов." След няколко дни артистическият комитет заседава с първенеца на литературата ни и неговата пиеса "Борислав" е включена в репертоара. Откупен е преводът на "Ромео и Жулиета" от У. Шекспир, направен от П. П. Славейков. Изпъкват и пиеси като "Вампир" от А. Страшимиров, "Сирано дьо Бержерак" от Е. Ростан, "Народен враг" от Х. Ибсен, "Егмонт" от В. Гьоте, "Много шум за нищо" от У. Шекспир... Възобновяват се постановките на "Венецианският търговец", "Зидари", "Мис Хобс", "Възкресение". Не е далеч времето, когато ще се играят "Силата на мрака" от Л. Н. Толстой и "Вишнева градина" от А. П. Чехов. В началото на 1910 г. управлението на Народния театър е направило следното предложение до министъра на народното просвещение:

"Имам чест да моля разпоредбата Ви, господине Министре, да се издаде заповед, с която длъжността главен режисьор при театъра да се възложи временно, до назначаването на титулярен такъв, на артистическия секретар г. П. К. Яворов.

Директор: Б. Ангелов."

Това е красноречиво доказателство за авторитета на Яворов в театралните среди и в културата ни по онова време. Изминалите месеци са сериозна школа в областта на драматургията. Продължават да съзряват образи, сюжети. Макар и неясни, не избистрени, в душата му напират неизречени изповеди в монолози и диалози. През май същата година идва новият главен режисьор П. П. Ивановский, но Яворов работи с него докато получи заповедта за командировка във Франция. На 2 юли съобщава на сестра си Екатерина: "Моята работа се свърши. В понеделник заминавам за 6 месеца в Париж..."

Подозирал ли е Яворов, че сега му предстои да изиграе една от най-тежките роли в театъра на живота. Изминалите две години са били само подготовка за истинското раждане на драматурга. Съдбата като вечен всемогъщ режисьор движи действието и неговите герои. Преди година и половина до това пътуване, на 24 януари 1909 г. Мина му е изпратила писмо от гр.

Елена, което започва така: “Да турим край”, казвах по-рано аз; “да турим край”, искаш сега ти. Но нито тогаз стана раздялата помежду ни, нито сега ще стане. Наистина имало е паузи, но това са били само антракти в нашата трагикомедия; и краят, който искаш да туриш ти сега, е само завършек на дадения акт, но не и край.” Двата са положили напразни усилия да се съберат, последната им среща в София е била болезнено мъчителна. Безутешни са прощалните думи на момичето в нейното прощално писмо до мъжа, когото единствено и завинаги е обичало: “Обстоятелствата са по-силни от мене. Но как те аз обичам! Не смея повече да те виждам и да ти пиша, защото се боя да не изменя решението си. Прощавай! Бъди здрав и щастлив, мой милий, милий Яворов. Твоята Мина.”

И да е искал, авторът на “Две хубави очи” не би могъл да забрави тези думи. Затова във Франция отива най-напред в Па дьо Кале на Атлантическия океан и от там търси как да се свърже с Мина, която лежи недалеч в санаториум в Берк. Той не знае, че от 10 юли тя е в крайно тежка криза, след която настъпва предсмъртната агония. Никола Тодоров единствен бди над сестра си и го уведомява с телеграма на 13 юли: “Нощес се помина. Утре пристига Париж.” Най-после близките, и преди всичко неговият приятел от “Мисъл” Петко Ю. Тодоров, дават съгласието си Яворов да види мъртвата любима. С тях той я изпраща до гробището в градчето Бианкур, недалеч от Париж, където и до сега почива, далеч от родината. Месец по-късно от бащиния си дом в гр. Елена Петко Тодоров му изпраща писмо, пълно с разкаяние:

“Драги ми Пейо,

Получих и двете ти карти и ти сърдечно благодаря за поздравите и добрите чувства, които пазиш към паметта на сестра ми. После тая страшна катастрофа аз мъчително се опомням и идвам на себе си и като че ли ме е сам страх да се опомня, да дойда на себе си и да проумея това, което е станало... Не съм способен и едно писмо да напиша...”

Накрая завършва: “Стискам ти братски ръката. Твой Петко.”

Като че ли събуждащ се от някакъв страшен сън, Яворов постепенно осъзнава безутешната истина за раздялата и жестоката загуба. В своя “Философско-

поетически дневник” като в мистичен унес той записва в онези парижки дни:

“Н а ч а л о т о .

И когато аз се опомних и повярвах, че ти си изгубена на земята вече за мене, аз се спрях и попитах: къде сега? За кого сега? Аз никога не те погледнах с окоето на мъж. И ако мечтаех, аз мечтаех само да бъдеш, да те зная, че си, да дишам, да живея! Тук е великата мистерия на съдбата.

Ти ме попита веднъж, защо те любя.

И аз не знаех защо.

Аз никога не те пожелах като жена. Аз никога не те погледнах с окоето на мъж. И все пак аз те любех. Аз дишах и гледах чрез тебе. Аз живеях за тебе.

Всяка моя мисъл, всяко мое дело беше от тебе и за тебе.

Ти бе началото на всяко мое движение. Ти стоеше в края на всички краища, додето можеше да види окоето ми.

Аз не помнех да бях живял преди да те бях видял. Не, аз не помнех, да не съм те знаел някога...”

Писмата на близките и приятелите го връщат към реалността. След успеха на “Подир сенките на облаците”, книгоиздателят Паскалев решава да започне своята “Всемирна библиотека” с пиесата на О. Уайлд “Саломе”, преведена от Яворов, затова нетърпеливо го подканя: “Мисля, че ще си спомниш за “Съвременна мисъл” и до към 15 т.м. ще пратиш нещо за 8 книжка. А пък “Саломе” чакам с нетърпение. Оповестил съм вече на цяла България (читающа), че “Саломе” ще я имат през септември...” В отговор от 30 август 1910 г. Яворов съобщава, че е предал на пощата препоръчан ръкописа на превода на “Саломе”, но не е в настроение за някаква статия за автора и пиесата, затова е прибавил малка статия от Р. Рос. Предвидливо допълва: “Помисли как могат да се избегнат печатни грешки. Добре ще бъде да ми изпратиш втората коректура.” За установилите се приятелски отношения между двамата говори и факта, че Паскалев е поискал да наеме неговата квартира в София.

Акуратният издател пише ново писмо: “Бързам да те уведомя, че тъкмо след изпращането на писмото до теб, получих препоръчан превода на “Саломе”. Бях трогнат от преголямата твоя точност. Виж какви работи са в състояние да ни трогнат нас – книгоиздателите!



Яворов с Тодор Николов в Париж през 1910 г.
след смъртта на Мина

Писах ти вчера: там, сред твоите вдъхновения, не забравяй, че в далечна малка България има едно списание наречено „Съвременна мисъл“.” Един любопитен факт – писмото е написано върху пощенска карта, на която е отпечатан портрета на поета, нарисован от Цено Тодоров, за който вече писах. Това не може да е станало без знанието на Яворов, което подсказва и неговото мнение и оценка за постигнатото от художника. Поетът явно не се е повлиял от критичната публикация във в. „Реч“, в която по повод изложбата на дружеството на художниците, е написано следното: „Спират зрителя и портретите на Цено Тодоров, но веднага се долавя нееманципирания още от измъчванията млад художник: в г-жа Стойчева не личи артистката, още по-малко поета в Яворов и Елин Пелин...“ (г. III, бр. 695).

Яворов се изповядва пред верния му приятел и редактор д-р Кр. Кръстев, който го кани за участие в подготвяния втори сборник „Мисъл“, след като едно-

именното списание вече не съществува: „Мъчно ми е, че в първия сборник не можах да взема участие и много желях да се обадя поне във втория. Но ето, аз нямам нито един ред. Каквото имах, както знаеш, отиде в моята сбирка. След нея занят, както бях в театъра, не написах нищо. Тук, вече два месеца откакто съм, също не съм писал. Много по-тежки въпроси ме занимаваха; въпроса за писане нито ми се мярна. Сега, струва ми се, че ще започна работа. В стиховете има много лъжа, те някакси ме отвращават, и не ми се ще да се върна към тях. Ще подиря нещо друго...“

Сходни са мислите, изпратени и на Боян Пенев: „Получих и двете ти писма. Благодаря, че в тия тежки часове поне ти ми се обади. Живея сам со скръбта си и не искам да я лекувам. Тя остана едничкото нещо, което ме свързва со света.“

Откакто съм дошел, много четох, но почти нищо не съм писал. Сега се опитвам да заработя. Стиховете ме отвращават почти. В тях човек не може да каже всичко, ако не е принуден и да престоря всичко. (Впрочем, още като пиша това, аз чувствам, че смесвам две неща, които не трябва да се смесват.) Работата е, че аз имам нужда да се изкажа по-напълно и по-ясно. И затова трябва да подиря друг жанр. Но моите страдания са толкова реални, че никакво тяхно художествено въплотение не може да ме удовлетвори...“

Тези дълбоки признания открехват „святая святих“ на твореца. Това не са формални отговори на една дружеска кореспонденция, а съкровени болезнени терзания на един неспокоен и търсещ дух, който и в мъката продължава да отстоява своята същност, да следва художествената интуиция, присъща на собствената му природа.

Кореспонденцията между Яворов и неговият издател в София хроникира редица актуални въпроси, които вълнуват и двамата, и в писмата на поета са отразени промените в настроенията, желанието му да следи събитията, въпреки съкрушителния удар в личния му живот. Редакторът на „Съвременна мисъл“ го кани да участва в анкета по македонския и балканския въпрос във връзка с юлския преврат в Турция и младотурския режим, политиката на младотурците, поведението на България в близкото бъдеще спрямо Турция. На 14 октомври 1910 г. Яворов отговаря:

“Драги Паскалев,
Получих писмото ти за анкетата подир 20-и и като мислех, че е късно вече, бях изоставил. Веднага след получаването на второто писмо изпратих исканото, но не се съмнявам, че ще дойде много късно. Занапред, когато има нещо, пиши ми направо. Получих статията от “Дем. преглед” и ти благодаря. А как отиде продажбата на к н и г а т а, не е ли замръзнала вече? Опъни ухото на Палиева, защото всичко, което ти е казал, е измислено от него. Аз почти нямам време за работа (писане) тук гледайки да използвам пребиваването си по-добре. Да предложа или отстъпя “Саломе”, на който и да е друг театър освен “Народния”, ще бъде много некоректно от моя страна. Когато излезе книгата, прати ако обичаш по 1 екз. на г.г. Б. Ангелов и П. П. Ивановский. И мене, тук е д и н! Прати ми и кн. от “Съвр. мисъл”, дето ще бъде анкетата, защото ме интересува кои и как ще се обадят. Ами как е, има ли надежда да отпътуваш за Америка?”

Много сърдечни поздрави. Твоя Я в о р о в.”
След двацет дни вече в друго писмо командированият драматург допълва развитието на някои от засегнатите въпроси: “Много ме радва твоя успех с Библиотеката; – виж, това е най-хубавата и най-сигурна “Америка”... Колкото за “со” и “во”-тата – гледай си работата, ще свикнат, както аз навикнах да ям жаби и стриди тук, и ще им се услаждат дори, както мене се услаждат особено суровите стриди. Защо не насилиш Крапчето да ти напише нещо за списанието? То е сериозно момче. Не знам от кого да се надявам за Пенчовата книга от тебе или от него.”

Промените в интонацията на писмата на Яворов отразяват как той намира постепенно изход от мъката и работата все повече го увлича. Освен това Паскалев го уведомява по повод питането му за “к н и г а т а”: “Подир сенките” през лятото бяха замръзнали, а сега тръгнаха. Отиват добре...” Успехът на Библиотеката – това е издаването на пиесата на О. Уайлд, за което преводачът допълва в друго писмо: “Получих “Саломе” 3+2 екз., много благодаря. Но грешките са много. Особено члена на имен. пад. м.р. който у мене бе само за благозвучие (пред гласна) е така объркан! А като изпадали и препинат. знаци – станало просто прелест... Аз се надявах, че ще видя коректура и не прегледах особено внимателно ръкописа. То бе грешка от моя

страна.” Откриваме важни страни от процеса на работа при Яворов. И към своите текстове, и като преводач той е взискателен. Не твори припряно и прибързано, а следи за смисъла и благозвучието на думата. Има и коректорски усет и отговорност.

Изпълнен с уважение към бележките на своя авторитетен сътрудник, издателят му праща коректура от сп. “Съвременна мисъл” с отговорите на анкетата по македонския въпрос и бъдещето на Балканите. Отделно в писмо от 25 октомври споделя: “Ръкописа на “Саломе” действително бе непрегледан и много объркан. И аз видях, че особено с члена м.р. и.п., са станали доста грешки. Второто издание затова пък ще излезе хубаво: с нови букви, с по-черно мастило. Печатах 3000, но са на изчерпване. Надявам се подир 2–3 месеца да вадя 2-ро издание, а може би и по-скоро. Ето защо, моля, коригирай един екземпляр и ми го прати. И от второто издание сѐ нещо ще да получиш. Библиотеката отива чудесно. Не е изключена възможността да стигне до 10 000 тираж... От превода на “Саломе” всички са възхитени. И литераторите не могат да свикнат със “со” и “во”-та...” И още един отговор на въпрос, вълнувал Яворов: “Славейков четеше вчера из своята “На острова на блажените”. Книгата му ще излезе през тая седмица. Остават само корици и шиене. Та ще я четеш и видиш скоро...”

Както ярко личи, младият книгоиздател и редактор Паскалев започва своя път доста уверено и успешно. Той поема и издаването на сборниците “Мисъл”, заместили едноименното списание, като отново д-р Кръстев, Славейков, Петко Тодоров са негови редактори и автори. Коректно се отнася към сътрудниците си. След като е “подсказал” на Яворов, че при второ издание на “Саломе” ще получи допълнителен хонорар, през ноември му напомня отново, за да решат въпроса: “Съобщи ми що да ти дам за второто издание на “Саломе”, поправен екз. за което ще ти поискам веднага след стачката. Тя е спряла всичките ми печатни работи. Ама много да не искаш. Да не помислиш, че пазарлък ще правя, та да предложиш повече. Просто, каквото предложиш, това ще ти дам – ако имам сметка, ще реша да издам наново пиеската...” Деловият тон не накърнява добрите взаимоотношения, а ги укрепва поради своята откритост. Освен това Паскалев се интересува в същото писмо за творчест-

воту на Яворов: “А ти не драсваш два реда, що чиниш там със своята муза. Няма да го съобща в литературните новини на “Съвременна мисъл”. Да ти пратя ли II кн. сборник “Мисъл”? Прави впечатление твоето отсъствие в две книги по ред вече...”

Материалното положение на Яворов до края на живота му е бедно, пребиваването му във Франция е мизерно, както за повечето български интелектуалци, когато са били в чужбина, а в страната техния труд от дядо Славейково време до днес е недооценен и ниско заплащан. В писмо от 11 декември поетът отговаря за възнагражденията си така: “Саломе” ще ти изпратя, щом я поискаш, два дни след като я поискаш. Какво да ти искам за второто издание? Каквото дадеш, каквото ти позволява сметката да дадеш – то ще бъде. Не се стеснявай от малкото. Не съм богат – за да искам много, или за да ми трябват много пари. Определям първоначална цена 4 л. 95 ст. Но имай пред вид едно нещо: който дава, колкото и да е малко, по-рано, дава всъщност повече от оня, който дава двойно. Но това – половин на шегата, половин сериозно: шегата си позволява приятеля, а сериозното Парижа! Видях, че синтаксиса пострада в тая фраза, но късно – няма да ти пратя писмо со зачертавания. Затова и ти можеш, ако искаш да си позволиш да разбереш смисъла на горното след една година. Е, прави, както ти изнася и недей ме слуша!”

За взаимните дружелюбни чувства на двамата мъже говорят и следните редове от същото писмо: “Щом почна много да се оплакваш от скука, работата става ясна: ти се оправдаваш пред себе си, че ще се ожениш. Отваряй си очите, момче! Не е яма да я отпориш. Где живееш сега?” Заедно с тесния кръг от мастити литератори, с които общува, Яворов е приел и допуска до себе си Александър Паскалев и като издател, и като човек. Следващите редове засилват това впечатление с оценката за “На острова на блажените”, получена лично от автора с автограф, както и със споделените съкровени изповедни признания за творческата си работа:

“Пенчовата книга е великолепна и по форма и по съдържание. Дано намери заслуженото разпространение, за да опровергае лошото мнение, което всички имаме за българската публика. В много отношения днес аз харесвам българина много повече от

френеца. Желал бих и в това отношение ние да бъдем по-добре – нещо, за което не трябва бог знае колко: напразно идеализираме чужденците – и още по-напразно френците преди другите.

Питаш какво чини моята муза? Големи работи. Ти когато ми писа, че някой бил казал, какво беше? Излъгали те бяха, защото тогава аз нито имах намерение за подобно нещо. Но сега факта е гол: аз пиша една голяма пиеса. Да. И ти трябва да мълчиш, защото си един от малцината, на които съм го съобщил. На нищо не прилича напр. френския обичай да се дрънка за една работа десет години, преди да види свят: това я опошлява. Впрочем, аз нямам пред очи десет години, нито десет месеца. Стигат ми два-три месеца.”

Само три седмици по-рано в общо писмо до д-р Кръстев и Пенчо Славейков е разкрил “една голяма тайна”: “Аз пиша една драма в пет действия. Пишех една работа – тъй да я нарека – философска, поне в основа. Преди десет дни и аз сам не разбрах как тя се разби в две трагедии. Собствено пред мене изпъкна една трагедия стихове, римовани – която би абсорбирала цялото съдържание на “философското” ми “съчинение” и за която ще подиря може би Бояна от българската история. Но за да дойда до нея, трябва да освободя душата си от друга една трагедия, която се показва едновременно на видело, кой знае отгде из тайните на душата ми съвсем обмислена, разработена до най-големи подробности и наложително изискваща да бъде написана. Живея като в някакъв кошмар, от една седмица пиша всяка нощ от 10 до 4 или 5 часа, тая нощ довършвам едно на мой поглед великолепно първо действие и не мога да се избавя от илюзията, че някой друг мисли зарад мен и ми диктува. Като предвиждам неминуемата умора и нервни разстройства, които ще ми отнемат по няколко дни подир всяко действие, смятам все пак, до нова година да спусна последната завеса на първата редакция. Впрочем, втората редакция няма да изисква друго, освен ретуш, – тъй ми се струва.”

Гениалната творческа природа на Яворов е разкрита по един неподражаем начин от самия него. Признанието “някой друг мисли зарад мен и ми диктува” зашеметява и потвърждава с пълна сила написаното от д-р Кръстев в кн. I на сборника “Мисъл”: “Яворов е истинска психологическа енигма за българ-

ския литературен историк...” “Кошмарите на нощта” наистина са неговата действителност, само тогава неспокойния му дух се домогва до неподозирани висини и смайва с откритията си. Мистичната атмосфера, в която се ражда пиесата “В полите на Витоша”, сякаш ни отвежда към паранормалните явления. Под френско небе, недалеч от гроба на Мина, която оживява в сюжета, драматургът е изпитал истинското вдъхновение. Смъртта, прекършила двадесет годишната девойка, дава живот на сценичното действие, в което Мила/Мина ще живее вечно.

И докато събратята по перо в родината научават за секретните творчески занимания и раждането на бъдещото произведение, което ще взриви театрална София, ще събуди стари и ще роди нови вражди, неколцина приятели в Париж стават свидетели на друга “тайна”, не по-малко трудна и опасна. Едно начало, което ще има кървав край. Един от участниците, свидетелите, а по-късно и тълкувателите на това необичайно събитие, е Михаил Арнаудов. В писмото до Иван Д. Шишманов по повод на “Подир сенките на облаците” е споделил за автора и следното прозрение: “Той ми се представя като синтез на Вазов и Пенчо Славейков и нов етап в развитието на националната ни поезия...” По-нататък със странна уговорка продължава: “Аз го очаквам с пълна сигурност – освен ако непредвидена някоя катастрофа от политически или личен характер не тури край на тоя талант. Струва ми се, че при този темперамент, този езиков усет и тази психологическа проникателност Яворов би могъл да ни даде Шекспировски драми и стихове.”

Освен че създава наистина две драми със силен заряд, авторът става сам герой на трагедия, която е съизмерима с мащабността на трагедиите на английския писател. И прелюдията започва в Париж, когато Яворов след неуспешния си опит да продължи своята командировка, вече се подготвя за връщане. Едно писмо до Боян Пенев от 27 октомври 1910 г. хроникира този “пролог” на бъдещата драма: “Драги Бояне, Тодор Николов замина заедно с Арнаудова, преди 4-5 дни за Лондон. Щях да ги последвам и аз, ако не съм малко нещо “вързан” тук от пиесите, които искам да видя и др. дреболии.” След една седмица, изпращайки снимката, която са си направили в Париж, Яворов пише на Тодор Николов: “Драги Тодоре, кога ще се върнете да

си ходим в България... Тук вали и духа северен вятър.” Вероятно тази снимка и двамата Яворови другари са породили един друг, неочакван интерес към автора на “Подир сенките на облаците”, който получава кратко писмо от Лондон: “Господин Яворов, навярно скоро ще бъда в Париж и ще ми бъде много приятно да Ви видя, ако и да Ви се сърдя за неизпълнението на едно обещание – да ми изпратите сбирката излязла през пролетта...”

В тона на тези няколко реда се долавят самоувереност и предизвикателство. Те са написани от Лора Каравелова, която е в развод със съпруга си д-р Дренков, и в английската столица е пристигнала в края на 1909 г., придружена от своя братовчед Рашко Маджаров. Малката дъщеря на държавника и общественика Петко Каравелов и племенница на големия български писател Любен Каравелов, има дружески отношения с Петко Ю. Тодоров и узнава за смъртта на неговата сестра Мина. Известна ѝ е интимната връзка



Лора Каравелова (в средата) с приятелки през 1909 г.

между девойката и прославения поет. Сега след нейната преждевременна смърт Лора решава да се свърже с него, още повече, че двамата са запазили спомен за своята първа среща през август 1906 г. по време на излет до Драгалевския манастир. Една обща снимка е запечатала този вълнуващ миг. Коя потайна сила е подсказала на Мина да напише в края на писмото си до Яворов от 9 юли 1906 г., изпратено от родния ѝ град: “Вчера намерих един портрет – една компания, в която си и ти; колко интересно си се измъдрил до една хубава мома и Христа!” Поетът седи между втория брат на Мина и Лора, неznайната съперница, чийто съдбовен час вече е настъпил и тя сега не иска да го пропусне.

От Лора в онези месеци живо се интересува влюбения в нея Григор Василев и Яворов става “посредник”, като обещава да му съобщи къде е отседнала тя след пристигането ѝ в Париж. В същото време той пише на 29 ноември кратко писмо на Паскалев: “Драги Паскалев, моля изпрати ми с първа поща един екз. от моята книга “Подир сенките” и ми я драсни на сметка. Нека екземпляра бъде по-чистичек.” Поласкан ли е бил поета от проявеното от Лора внимание към него и поезията му, погъделичкало ли е нещо авторското му самочувствие или той иска да отговори с подобаващ жест на красавицата, която преди доста време е ухажвал? Искал ли е да се види с дъщерята на Петко Каравелов или е спазил етикецията си на благовъзпитан господин пред една дама? С приятелката си Радка Бъчварова Лора пристига във френската столица в първите дни на декември и двете се настаняват в хотел “Дакия” на бул. “Сен Мишел”. На 8 декември Яворов получава покана за обяд и на другия ден тримата се срещат в ресторант “Дювал”, недалеч от хотела. Тогава поетът подарява обещаната книга с автограф: “На госпожа Л. Каравелова-Дренкова почит. П. Яворов.” Същия ден той изпраща картичка до Григор Василев, за да го информира, къде е отседнала жената, от която се интересува: “Ето адреса, за който ме питаше... Бързам за театър... Горния щял да бъде адреса за цял месец.”

Младият известен вече адвокат, съпартиец на Петко Каравелов от Демократическата партия, е очаквал да спечели сърцето на дъщерята, която е в развод. Погълнат от пиесата, която пише, Яворов не отделя никакво друго специално внимание на жената, търсеща да намери в негово лице мъжа, който да я избави от

безизходицата. Неговата поезия тя познава добре и това става още един довод за бликналите чувства. Лора следи тайно човека, който се надява да я спаси, и накрая решава да му се разкрие като го намира в Бианкур. Зетят на Яворов Никола Найденов предава разказаното от поета: “Лора ме намери там при гроба на Минка, който всяка сутрин спохождах и обкичвах с цветя... Тук тя ме откри и изрази своите чувства към мен. Отвърнах ѝ, че ценя тия нейни чувства, обаче трябваше да бъда искрен и да ѝ кажа, че не мога да се отзова... Моя отговор я засегна болезнено. Тя сприхаво кипна и демонстративно ме остави, без да проговори. Видях, че честолубието ѝ бе силно засегнато и си останах с впечатление, че тази ще бъде първата и последна среща.”

Ако можем леко да се усъмним в точността на предаденото от родственика, то свидетелството на Михаил Арnaudов е показателно. Учен и изследовател на психологията на литературното творчество, той според мнения на съвременници, заедно с Гр. Василев и Андрей Протич, също не е безразличен към привличащата със своята хубост дъщеря на видния държавник. В началото на декември се е движил в общата компания и си спомня: “В течение на няколко дни Яворов, Лора и аз обядвахме наедно в онзи ресторант на бул. “Сен Мишел”. Тя се показваше весела, а той странно мълчеше. И когато Лора си замина след няколко дни от Париж, той не дойде на гарата да я изпрати.”

За да се разбере по-добре тази объркана от чувства, вълнения и страсти ситуация, е нужно да видим как Лора е видяла отношението на поета към нея тогава. По време на своя престой в Париж през пролетта на 1912 г. на 23 март тя му напомня в писмо преживяното и така истината добива неочаквано още един ярък шрих: “Не е в самолюбието въпроса. Когато – преди две години ти предпочете твоята руса приятелка – взета от улицата – тогава, ако аз турях самолюбието си на пръв план, аз никога не бих те обикнала наново. Помна, ти разказваше тогава красиви и правдоподобни работи – за твоята вяност към умрялото мило момиче... Но това беше само правдоподобно. Истината беше, че русата приятелка те беше завладяла достатъчно, за да имаш нужда денонощно от нея. Когато ти ми разказа всички тия работи – моята любов изстина и замря –



Първата среща на Яворов с Лора по време на екскурзия до Драгалевския манастир
на 20 август 1906 г. (фрагмент от снимка)

толкова дълбоко щото аз я помислих за умряла. И ако те гледах винаги с нежност, когато те срещам – вярвай ми – в погледа ми не ще е имало вече никакво желание – защото аз го вече нямах...”

“Русата приятелка”, към която Лора е запазила презрително ревниво отношение, е Анриет, момиче от Латинския квартал. С нея Яворов учи френски език, но постепенно взаимоотношенията им придобиват интимен характер. Латинският квартал е кварталът, където е Сорбоната и студентската атмосфера, волност, свобода на нравите придават очарование на тази част от Париж. В това място на бохемите не малко поети са намирали утеха и вдъхновение. Така е станало и с автора на “Подир сенките на облаците”, който е искал да излекува раните на сърцето си, а избягалата от своя съпруг госпожа Дренкова съвсем не би могла да бъде “Музата”, която да събуди неговото вдъхновение. Раз-

менените по-късно писма между българина и Анриет са свидетелство за една краткотрайна романтична среща, обляхната от тъга и радост. Но за Лора всичко това е било доста болезнено, което личи и от друго писмо, в което разказва, че със сестра си Виола и нейния съпруг Илия са ходили на кинематограф “в квартала, гдето една вечер бяхме с Райна и Арнаудов. Ти не беше тогава, нели? В спомена за тази вечер има една ужасна празнота. Да, ти не дойде, защото твоята руса приятелка те чакаше. В някоя целувка ти беше и обещал да се върнеш рано. ”Подобни “спомени” в съвместния живот на двамата по-късно придобиват заплашителни психологически реакции, постепенно смазват кълновете на обич и доверие.

Яворов си заминава за България на 23 декември и на 25 декември изпраща поздравителна картичка до

Никола Найденов: “Празнувам Коледа в Белград. Утре-други ден съм в София. Поздрави на всички...” В родината го посрещат новогодишните честитки на роднини и приятели. Конкурсът на Историко-филологическия факултет при Софийския университет за изминалата година е спечелен от Яворов със стихотворната сбирка “Прозрения”. Сред важните срещи за именития автор е и тази с неговия издател, който живо се интересува от новите му ръкописи, преди всичко от написаната пиеса. На 27 февруари Паскалев сключва договор след като двамата са обсъдили условията: “Изданието ще се печата от 2000 до 3000 екземпляра. Формат и хартия като “Подир сенките на облаците”. Печат – на придворната печатница. Книгата не бива да излезе по-голяма от 11 (единадесет) коли и ще носи цена 3 лева. Хонорарът е 1000 (хилядо) лв., които ще се изплатят чрез полици по 500 лв. ... П. К. Яворов ще предаде ръкописите на драмата най-късно на 1 април 1911 г. Изданието ще се пусне в продажба на 1 септември 1911 г. За София обаче П. К. Яворов си запазва правото да иска пушането на продажбата и по-късно – най-късно до 1 декември 1911 г. П. К. Яворов ще вземе със себе си безплатно 100 (сто) екземпляра. П. К. Яворов се задължава да не прави второ издание на “В полите на Витоша” до три години от пушането на книгата в продажба т.е. до 1 септември 1914 г., освен ако изданието бъде изчерпано по-рано. Настоящите условия важат само за първото издание на “В полите на Витоша”.”

В договора на Паскалев с автора впечатлява прецизността на датите – те са отбелязани точно и ясно. Научаваме как са работили нашите издатели преди почти един век, нещо което сега, при много по-напреднала технология, трудно се спазва. Другото, което изненадва, е определения тираж. Известно е, че тиражите на стихосбирките никога не са били големи, а на драматургията, рядко издавана, още по-ниски. Паскалев поема риск, още повече че Яворов е нашумяло име в поезията ни. Това е неговия дебют като драматург. И въпреки това, книгоиздателят е оценил произведението, вярва в успеха му, застава зад Яворов. Това е подчертано в съобщението, поместено в раздела “Литературни и научни новини” в кн. I, г. II на сп. “Съвременна мисъл”: “П. К. Яворов е привършил вече

окончателно започнатата от тая зима петоактна трагедия “В полите на Витоша”. Книгата е турена под печат от издателя й Ал. Паскалев. Действието на драмата става в София – през наши дни. Г-н Яворов пожена лаври като лирически поет и не бе се опитвал до сега в други литературни жанрове. Но с новата си работа “В полите на Витоша” той иде да покаже, че не е бил само един високо талантлив лирик, а е призван и за други творчески области.”

На заседание на 10 март артистическият комитет на Народния театър включва в репертоара пиесата на Яворов, а в края на април се разпределят ролите – Христофоров ще се играе от Васил Кирков, а ролята на Мила е поверена на Адриана Будевска. През това време драматургът предава ръкописа в придворната печатница и започва неговия набор. Първите коректури се появяват в средата на м. май. Писмо на Ал. Паскалев до Михаил Арнаудов от 16 юли: “Изпращаме Ви първия екземпляр от драмата “В полите на Витоша”, с молба да не я давате да се чете, тъй като ще се пусне в продажба на 1 септември. Ако ще готвите статия за драмата, гледайте да я привършите към 15 идущия месец и да я изпратите.” В същото време режисьорът П. Ивановски пише на Яворов от Москва, че е привършил с предварителната работа върху постановката: “Не зная, разбира се, какво ще стане, но се постарях с всички сили – и едно мога да кажа само, че това ще бъде най-добрата от всички мои постановки в България...”

Вълненията около пиесата така са погълнали Яворов, че на Михаил Арнаудов, който му праща картичка от Чамкория с поздрави и покана да се видят там, отговоря: “Благодаря за поздрава. Сърдечен поздрав и от мене. Ще ми се да се махна от тук поне за 3-4 дни и не мога...” В следващото писмо до приятеля прави неочаквано признание: “На два пъти се каних да тръгна и не тръгнах. Ето това е един много сигурен знак, че съм остарял вече, уви!...” В Христовата възраст, той има усещането, че е остарял – поза ли е това или някакво предчувствие за нови изпитания?

През тези трескави месеци, когато Яворов търси своето място в храма на Мелпомена, на театралната сцена на неговия живот, след краткия пролог, усилено се готви да излезе още едно главно действащо лице – Лора!

(Следва)